

İktisadi Liberalizmin Özal Dönemi Maliye Politikalarına Etkisi*

Recep TEMEL

Bozok Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Yozgat

Özet

Turgut Özal Türk devlet hayatının en önemli simalarından birisidir. 1980-90 yılları arasında üstlendiği sorumluluklar sebebiyle siyasetten ekonomiye, kültürden dış politikaya birçok alanda kendi ifadesiyle bir transformasyonun baş aktörüdür. Özellikle sorumluluk üstlendiği yıllarda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik bunalımı tanımlamakta ve bu süreçten çıkıştaki kararlı tutumu sürekli gündem oluşturmuştur.

Mühendislik formasyonuna sahip olan bir şahsiyetin başta "24 Ocak Kararları" olmak üzere Türk siyasetinde başbakan sıfatıyla tercih ettiği iktisat politikaları son derece önemlidir. Hem düşünce hem de uygulama düzeyinde genel hatlarıyla liberal iktisadi yaklaşımla özdeşleştirilen bu tutumun dönemin maliye politikalarına nasıl yansıdığına tespiti çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Amaca ulaşmak için kullanılacak yöntem dönemin bütçelerinin analiz edilmesidir. Bütçe analizlerinden hareketle kamu gelirleri-kamu giderleri ve bütçe denkliliği konuları değerlendirmeye tabi tutularak, bu veriler ışığında uygulamaların iktisadi liberalizmle olan bağlantısı tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Liberalizm, Maliye Politikası

The Effect Of Economic Liberalism On Fiscal Policies At The Özal Period

Abstract

Turgut Özal, is one of the most important figures of the Turkish state life. Between the years 1980 and 1990, in his own words, he is a leading actor of the transformation of many areas like politics to economics, culture to foreign policies, due to the responsibilities taken by him. Especially, the years that he took the responsibility, he identified the economic crisis that Turkey had experienced and his decisive approach to getting out of that process had been always created an agenda.

It is extremely important that, giving preference to the economic policies, in particularly january 24 decisions, as a Prime Minister who has engineering formation in the Turkey's politics. The purpose of this study, determining the attitude which identified with liberal economic approach in both idea and practice levels in general terms and how fiscal policies of this period effected by this. Analyzing the budgets of that period is the method to use to achieve the purpose of this study. With reference to this budget analyses, public revenues, public expenditures and budgetary equilibrium issues will be subjected to evaluate and in the light of these datas, practices' connection with the economic liberalism will be trying to identify.

Keywords: Turgut Özal, Liberalism, Fiscal Policies

*Bu çalışma 3 Mart 2016 tarihinde düzenlenen Uluslararası Turgut Özal Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulan metnin gözden geçirilmiş halidir.

1. Giriş

Liberalizm insanlık tarihinde önemli yeri olan düşünce akımıdır. 17. ve 18. yüzyılda kıta Avrupa'sında ve sonrasında ABD'de somutlaşan bu anlayışın diğerlerinden farklı kendine özgü yaklaşımları mevcuttur. Liberalizm hem siyasi hem de iktisadi veçhesi itibarıyla "birey"i merkeze alan bir anlayışı savunur. Aynı zamanda 17. yüzyıldan günümüze kadar insanlığın geçirdiği merhalelere, temel sabitelerini korumak suretiyle vaziyet almış ve öncülerini vasıtasıyla da yaşanan olaylara karşın nasıl bir tavır alınmasına ilişkin ciddi yekûn teşkil eden entelektüel müktesebatla birlikte müşahhas birikimler oluşturmuştur.

Liberal düşünce sistematığı her ne kadar "birey"i merkezine alsın da bireyle ilişkili yapıların (devlet gibi) taşınması gereken sorumluluklarına dair öngörülerini mevcuttur. Bir devletin gerek siyasi gerek iktisadi açıdan liberal olarak nitelendirilebilmesi için liberal düşünürlerce önerilen tutum ve davranışlar içerisinde olması lüzumu vardır. Özellikle İktisadi Liberalizm bağlamında bir devletin kendisine yüklenen klasik kamu hizmetlerini ifanın haricinde herhangi bir gerekçeyle "piyasa ekonomisi" ne veya "laissezfaire,

laissezpasser" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) anlayışına aykırı davranması hiçbir şekilde Liberalizmle telif edilemez. Yine bireylerin teşebbüs gücünü zedeleyici ve onların ellerindeki kaynakları maliye politikaları aracılığıyla kamuya aktarıcı bir tutum liberal olarak nitelendirilecek bir kamu maliyesinin tutumu olarak değerlendirilemez.

Türkiye'nin siyasi/iktisadi serüveni bu alanda çalışan akademisyenler tarafından farklı nitelendirmelerle tanımlanır. 1923-1938 tarihleri arasının Atatürk Dönemi veya 1950-1960 tarihleri arasının Menderes Dönemi veya Demokrat Parti dönemi şeklinde nitelendirilmesi gibi 1980-1990 tarih aralığı da bu yaklaşımdan kinaye siyaseten Özal Dönemi ve iktisadi açıdan da liberal iktisat politikalarının egemen olduğu bir dönem olarak bilinir. Bu anlayış literatürde de yaygın kabul gören bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın arkasındaki temel saik dönemin siyasi aktörü olması sebebiyle Özal'ın yaklaşımlarının liberal düşünceyle örtüşmüş olmasıdır. Ancak bu örtüşme mutlak anlamda bir örtüşme değildir.

Bu çalışmanın amacı dönemin özellikle maliye politikaları çerçevesinde ne ölçüde İktisadi Liberalizmle örtüşüğünün tespit edilmesidir. Bu nedenle çalışmanın ilk

kısımında Liberalizm/İktisadi Liberalizme ilişkin temel bilgiler, ikinci kısmında Özal'ın İktisadi Liberalizmle olan teorik rabitası, üçüncü kısımda ise dönemin maliye politikaları özellikle dönem bütçelerinin gelir-gider kalemleri, bütçe denkliği, borçlanma bahisleri çerçevesinde incelenmiş ve sonuç kısmında da dönem uygulamalarının ne ölçüde İktisadi Liberalizmle örtüştüğü değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Literatür

“Özal Dönemi” olarak tanımlanan dönem birçok açıdan ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ancak Türk siyasi tarihinde Özal denildiğinde ilk akla gelen, onun etkin olduğu dönemde devlet hayatının değişik alanlarında ve özellikle de ekonomi alanında liberal politikaları tercih ettiği algısıdır. Bu algının gerçeklik boyutu olduğu kadar yanlıcı tarafları da mevcuttur.

Uluç (2014), Özal'ın siyasi düşüncesini liberal-muhafazakâr siyaset anlayışı çerçevesinde incelediği çalışmasında “Özal'ın uygulamalarında girişim özgürlüğü, serbest piyasa ve özelleştirme gibi liberal ekonomi alanına büyük önem verdiğini ve bu alanda önemli başarılar elde ettiğine vurgu yapmıştır. Takım ve İslamoğlu (2012), 1983-1989 döneminde uygulanan para politikalarının serbest piyasa ekonomisine geçişte etkisini incelemişlerdir. İncelemelerinin sonucunda 1980'lerin ilk yıllarında uygulanan para politikalarının finansal piyasaları liberalleştirdiğini, ancak 1980'li yılların ikinci yarısından sonra siyasi baskılar neticesinde Merkez Bankası kaynaklarının finansman aracı olarak kullanılmaya başlanmasının liberal tercihlerin ihmal edildiğine kanıt olarak göstermişlerdir.

Karabulut (2010), Özal Dönemi'nin Türkiye'sinin Ekonomi-Politikini araştırdığı çalışmasında, dönemin ekonomi politikalarının merkezinde kamu maliyesinin daraltılması, serbest piyasa ekonomisi ilkelerinin uygulanması ve fiyat mekanizmasının merkez unsurlar olduğunu ifade etmektedir. Bu anlayışın sonucunda 1980-1990 aralığında devletin mal ve hizmet piyasalarına müdahalelerinin sınırlandırıldığı, devalüe edildikten sonra Türk parasının dalgalanmaya bırakıldığı ve sonrasında konvertibilite edildiği, döviz işlemlerinde serbestlik sağlandığı, özelleştirme yolunda çalışmalara başlandığı, yabancı sermaye yatırımlarının artırılması yönünde teşvikler yapıldığı, ithalat ve ihracat işlemlerinin kolaylaştırıldığı vb. gibi liberal mahiyette politikaların uygulandığını tespit etmiştir.

Bora (2005), Özal Dönemi uygulamalarını, dönemin dünyasının önemli siyasi figürleri olan ABD Başkanı R.Reagan ve İngiltere Başbakanı M.Theatcher'in uygulamalarına izafeten “Reaganizm”, “Theatcherizm” şeklinde sıfatlandırılması gibi “Özalizm” olarak nitelenebileceğini ifade etmektedir. Özal'ın 12 Eylül sonrası vasatını değerlendirerek merkez sağda yeni bir oluşum meydana getirmesi ve etkili olduğu dönem boyunca eklektik bir tutum içerisinde olduğunu vurgulamaktadır. Yine Haydaroğlu ve Tatlısu (2016) çalışmalarında Özal'ın liberal siyasi ve ekonomi anlayışıyla muhafazakâr değerleri harmanlandığına ve pratikte piyasa ekonomisinin doğal gereği olarak bireyselleşmeye, toplumsal bütünleşme için de muhafazakâr değerlere ve milli duygulara önem verdiğini ifade etmektedirler.

Yayla ve Seyitdanlıoğlu (1998), Özal Dönemini liberal bir dönem olarak nitelendirmektedirler. Lâkin bu dönemin batıda olduğu gibi tarihi bir arka plana dayanmadığını, Özal'ın şahsının bu süreçte etkin olduğunu, ancak bu durumun da pozitif ve negatif yönlerinin olduğunu söylemektedirler. Bir siyasetçi olarak Özal'ın liberal bir temsilci sıfatıyla öne çıkmasının esasında büyük bir fikri müktesebati bulunan Liberalizm'in yeterince anlaşılmasına da mani olduğunu vurgulayan Yayla ve Seyitdanlıoğlu, Özal'ın vefatından sonra Liberalizm'in duraklamaya girmediğini, akademi ve iş çevrelerinde Liberalizmi savunan çevrelerin oluştuğuna vurgu yapmaktadırlar.

Karaman (2015), 1980'li yıllarla birlikte Türkiye'nin kapalı bir ekonomiden açık bir ekonomiye evrildiğini ve bu süreçte Özal'ın etkin rol oynadığına işaret etmektedir. Özellikle ülke içi tasarruf düzeyinin yetersizliği uluslararası finans kaynaklarından borçlanmanın bir tercih olarak kullanılmasını zorunlu kılmış, finansal liberalizasyona dönük adımlarla birlikte Türkiye'nin dış borç stokunda ciddi artışlar olmuştur. Demir, Turan, Özarı (2016) ise TOPSİS (Çok kriterli karar verme yöntemi) yöntemini kullanarak 1960-1990 dönemini incelemişlerdir. Bu yöntemle göre elde edilen sonuçlar 1960-1990 yılları arasında Türkiye'nin en iyi performans gösterdiği senelerin Özal Dönemi olarak nitelenen seneler olduğunu göstermiştir. Kuşat (2015), liberal dış ticaret politikalarını incelediği çalışmasında dönemin dış ticaret (ithalat-ihracat) verilerinden hareketle analizini yapmış ve dış ticaretin sürekli büyümesine rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranının sürekli 1'in altında kaldığı sonucuna varmıştır.

Öztürk ve Özyakışır (2005), 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin gelişimini liberal politikalar ekseninde ele almışlardır. GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar verileri merkezli yapılan analiz sonucunda GSMH'nin sektörel gelişiminin gelişmiş ülkelere göre çok yetersiz olduğu, dış ticarete özellikle ihracat ürünleri portföyünde sanayi ürünleri lehine gelişmelerin yaşandığı, dış borç stokunda ise ciddi artışların gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Kargı ve Özügurlu (2007), dönemin vergi politikalarını küreselleşmeye etkileri bağlamında ele almışlardır. Vergi tahsilatlarının genel bütçe gelirleri içerisindeki durumu önce Dolaylı-Dolaysız sonra Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergileri tahsilatları bağlamında değerlendirilmiştir. Özal Döneminde vergi teşvikleri ve dolaylı vergilere önem verilmesi suretiyle sermaye kesimi üzerindeki vergi yükünün düşürüldüğü sonucuna varmışlardır.

3.Kavramsal Açıdan Liberalizm/ İktisadi Liberalizm

1996 yılında Mustafa Erdoğan'ın editörlüğünde yayın hayatına başlayan Liberal Düşünce Dergisi, birinci sayısının sunuşunda liberal düşünceyi modern çağın ilk önemli toplum felsefesi olarak görür ve sonradan Liberalizm şeklinde nitelenecek bu felsefenin doğuşunun miladı olarak 17. ve 18.yüzyılı işaret eder (Liberal Düşünce,1996:1). Bu süreçte liberal düşünce sistematığının oluşumunda J.Locke (1632-1704), David Hume (1711-776), Thomas Hobbes (1588-1679), SirJosiah Child (1630-1699), Jeremy Bentham (1767-1830), Richard Cantillon (1680-1734) gibi batı aydınlanmasının öncüleri kabul edilen birçok düşünürün katkıları vardır. Özellikle Liberalizmin iktisadi bağlamda çerçevesini oluşturan düşünürler ki, bugün “Klasik İktisatçılar” olarak da tanımlanan Adam Smith (1723-1790),

David Ricardo (1772-1823), J.Baptis Say (1767-1832), Thomas R.Malthus (1766-1834), J.StuartMill (1806-1873) gibi düşünürlerdir (Küçükakay,2008:196).

18.yüzyıl Avrupası siyasi ve iktisadi açıdan oldukça çalkantılı bir dönemdir. Bir taraftan Fransız İhtilali'nin oluşturduğu siyasi dalgalanma diğer taraftan İngiltere merkezli Sanayi Devrimi'nin meydana getirdiği sinerji bütün Avrupa'yı tesiri altına almıştır. Siyasi, iktisadi, kültürel yapının adeta hercümerç olduğu bu vasatta Liberalizmin siyasi ve entelektüel yapısı üç ana kaynaktan beslenecektir. John Locke, İskoç Aydınlanması ve Immanuel Kant. İngiliz filozofu J.Locke, insanın "hayat, hürriyet, mülkiyet" şeklinde tanımlanan "doğal haklar"ı olduğunu ve insanların aralarında sözleşme yaparak bu hakların korunmasını "devlet"e verdiklerini ifade eder. A.Smith, D.Hume ve A.Ferguson'un fikirleri etrafında şekillenen "İskoç Aydınlanması" ise "Kendiliğinden Düzen" ve "Doğal Özgürlükler Sistemi" gibi temel kabuller üzerine otururken; I.Kant'ın özellikle "Kişisel Özerklik" ve "Kişilerin Ahlaki Değeri Bakımından Eşitliği" kavramları ile "Evrenselci Adalet" yaklaşımı liberal fikriyatı zenginleştirmiştir (Erdoğan, 2005: 24-25).

Etimolojik olarak liberal kelimesi Avrupa kaynaklı, İspanyolcadan türetilmiş bir kelime olmakla beraber, aslı Latince "özgür" anlamına gelen "liber"dir. İspanyolcadan İngilizceye geçmiş ve ilk defa 19.yüzyılın başlarında siyasi terminolojiye girmiştir (Yayla, 2000: 13). Literatürde yaygın olarak kullanıldığı şekliyle İngilizce "liberty" kelimesinden türetilerek kullanılan bu kelime "özgürlük", "hürriyet" ve "serbestlik" anlamlarına gelmektedir (Aktan,1995:3). Kelime manası itibariyle bireyi ve bireyin özgürlüğünü esas aldığı çağrıştıran liberal kavramının zamanla içerik itibariyle zenginleşse de temel kabulleri açısından sabit kaldığı söylenebilir. Nitekim Yayla'nın, bu ilkeleri "Bireycilik", "Özgürlük", "Kendiliğinden Doğan Düzen ve Piyasa Ekonomisi", "Hukukun Hâkimiyeti ve Sınırlı Devlet" (Yayla, 2000: 127-177) olarak sıralarken Erdoğan'ın, "Birey, Bireysel Özgürlük ve İnsan Hakları", "Anayasacılık ve Hukukun Üstünlüğü", "Sınırlı Devlet", "Tarafsız Devlet", "Piyasa Ekonomisi" (Erdoğan,2005:28-31) şeklinde sıralaması bu durumu teyit eder. İçerdiği bu değerler itibariyle Liberalizmi "aydınlanma geleneğine dayanan ve siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp savunmaya yönelik siyasal ve ekonomik ideoloji" (Karagüzel,2012:88) olarak tanımlamak mümkün olabilir.

Liberalizm hem siyasi hem de iktisadi vechesi itibariyle birbirini bütünleyen ve biri diğerinden ayıramayacak bir anlayışı ve işleyişi zorunlu kılar. Liberal iktisadi yaklaşım, "Özel Mülkiyet", "Rekabet", "Miras", "Serbest Girişim", "Fiyat Mekanizması", "Temel Ekonomik Haklar ve Özgürlükler" gibi değer ve uygulamaları esas alırken, Liberal siyasi yaklaşım ise "Kanun Hâkimiyeti", "Hukukun Üstünlüğü", "Sınırlı ve Sorumlu Devlet", "Temel Siyasal Haklar ve Özgürlükler" gibi değer ve uygulamaları esas alır (Aktan,1995:6). Bu da göstermektedir ki, İktisadi Liberalizmin yöntemi, özü, toplumun işleyiş mekanizması, ferdi davranışlarla ilgili varsayımları, *laissezfaire* (*brakınız yapınlar*) deyiminde özetlenebilecek iktisat politikası, kaynağını "Tabii Kanun" felsefesinden almaktadır (Kazgan,1974:49).

Maliye politikalarının aktörü konumunda olması dolayısıyla devletin Liberal İktisatçılarca nasıl tanımlandığına açıklık getirmek konumuz açısından son derece önemlidir.

Zira bir ekonomik yapıda devletin üstlendiği işlevlerin niteliği ve yaygınlığı o ekonomik yapının nitelendirilmesinde belirleyici bir unsurdur. Bu açıdan ilk olarak Liberal İktisatçılarca "Piyasa Ekonomisi" olarak isimlendirilen yapının temelinde mülkiyet ve miras hakkı ile mübadele ve sözleşme özgürlüklerinin bireylerin doğal hakları arasında sayılması ve bunların özgür bir toplum için vazgeçilmez olduğu gerçeğini bilmek gerekir(Erdoğan,2005:31). Bu anlayışın hâkim olduğu bir ekonomik yapıda devletin/kamu maliyesinin yapacağı iş adalet, iç güvenlik ve ulusal savunma ile sınırlı olacaktır. Devlet, insan ilişkilerinde zor kullanılmasının önlenmesi maksadıyla bu işlevleri yerine getirecek ve Yayla'nın A.F.Hayek'ten iktibasına göre bu üç fonksiyonunun gereklerini aşan ölçülerde zor kullanmasının önlenmesi için de genel soyut kurullarla bağlanacaktır (Yayla,2000:175). Devlet "Sosyal Adalet", "Ortak İyi", "Kamu Menfaati" gibi gerekçelerle piyasaya müdahalesini meşru gösteremez. Bu ve benzeri gerekçelerle devletin piyasaya müdahalesinin doğuracağı sonuçlar Erdoğan'a göre şunlardır:

"Devletin iktisadi ilişkileri yönettiği ve üretim faktörlerini elinde bulundurduğu bir toplumda diğer kişi özgürlükleri de güvencesiz kalmış demektir. İktisadi hayatın devlet tarafından kontrol edilmesinin pratik anlamı devletin kişilere emir verme ve cebir uygulama kapasitesinin genişlemesi demektir ki böyle bir durumda kişiler kendi varlıkları üzerinde serbestçe tasarruf edemez ve iktisadi kaynaklarını kendi yararları ve amaçları doğrultusunda kullanamazlar" (Erdoğan,2005:31).

Açıkça anlaşılacaktır ki, İktisadi Liberalizmin kamu maliyesine yaklaşımının ana ögesi devletin ekonomik faaliyetlerini kamu düzenini sağlayıcı faaliyetler ile sınırlı tutmaktır. Kamu maliyesine bunun ötesinde işlev yüklemek masrafları artıracaktır. Masraflı bir devlet, vatandaşlarından masrafları karşılamak amacıyla aldığı vergi yükünü artıracaktır. Vergilerin artması ise yatırımları azaltacak ve sanayileşme sürecini yavaşlatacaktır (Ersoy,2008:272). Aynı zamanda vergiler ve kamu harcamaları, o kadar az olmalıdır ki; piyasa mekanizmasının işleyişini bozmamalıdır. Başka bir ifadeyle vergiler ve kamu harcamaları ekonominin doğal düzenine karşı nötr ya da tarafsız olmalıdır (Pehlivan,2015:53). Bu durumun doğal sonucu olarak Liberal İktisatçılar bütçe denkliliği ilkesini esas alırlar ve bütçe açıklarını kesinlikle tasvip etmezler. Borçlanmanın ve Merkez Bankası kaynaklarının bütçe açıklarını telafi edici veya kamu harcamalarını finanse edici araçlar olarak kullanılmasını uygun görmezler.

4. İktisadi Liberalizm ve Turgut Özal

Türkiye'de Liberalizmin tarihini Tanzimat dönemine götürmek mümkündür. O tarihlerden bu tarafa Liberalizmin dünyada ve ülkemizde geçirdiği değişim ve dönüşüm önemli olmakla birlikte araştırmamız açısından Turgut Özal'ın karar süreçlerindeki etkisi dolayısıyla 1980-1990 yılları arası (Özal Dönemi) dikkate alınacaktır. Ayrıca bu dönemin ekonomik karar ve uygulamalarının tamamından ziyade bütçe uygulamalarının liberal iktisadi yaklaşımla uygunluğu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Dönemin başat aktörü olması bakımından Özal'ın Liberalizmle olan illiyetini kurabilmek için öncelikle kendi biyografisini tahlil etmek gerekmektedir. Bu çerçevede ilk olarak eğitim sürecine bakıldığında Özal'ın mühendislik

eğitimi aldığı dikkat çekmektedir. Özal, 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'nden "Yüksek Elektrik Mühendisi" olarak mezun olmuştur. Biyografisine ilişkin kaynaklarda Özal'ın mezuniyeti sonrasında Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde göreve başladığı ve 1952 senesinde ABD'ye giderek orada ekonomi üzerine ihtisas yaptığı bilgisi mevcuttur. Ekonomi üzerine yapıldığı kaydedilen ihtisasın ayrıntısını Binark "elektrik enerjisi ve mühendislik ekonomisi" (Binark,2011) şeklinde somutlaştırmaktadır. Özal'ın mezuniyetinden kısa bir süre sonra Liberalizmin gerek siyasi gerekse iktisadi vechesiyle yaşandığı ABD'ye gitmiş olması ve de mühendislik ekonomisi üzerine ihtisas yapmış olması liberal eğilimlerinin şekillenmesinin kaynağı olarak görülebilir. Özal'ın, Başbakan Yardımcısı sıfatıyla 1982 senesinin Nisan ayında çoğunluğunu iktisat öğrencilerinin oluşturduğu bir topluluğa aşağıdaki hitabı bu durumu kanıtlar mahiyettedir.

"Ben formel olarak iktisat tahsili görmedim. Ama insan esas öğrenimini hayatta görüyor. Ben de hayatımın büyük bölümünü devlette geçirdim. Bu arada masanın öteki yanında da oturdum. Bu nedenle devleti ve teşebbüs kesimini iyi tanıyorum. Her iki kesimin görüşlerini ve uyum noktalarını iyi biliyorum. Bu nedenle oldukça gerçekçi ve pragmatik olduğumu sanıyorum. Ekonomi bir bilim olduğu kadar bir sanattır da. Ekonomi politikası aynı zamanda kamu politikasıdır" (Ulagay'dan Aktaran Özdemir,2014:149).

Özal'ın liberal iktisadi politikalara eğilimi Devlet Planlama Teşkilatı'nda(DPT) müsteşarlık yaptığı 1967-1971 yılları arasında ortaya çıkmaktadır. DPT, 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin ürünü bir kurum olarak, "Milli Birlik Komitesi (MBK) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yöneticilerinin 1950'lerin sonlarındaki ekonomik ve mali karışıklıktan, Demokratların planlama eksikliğini sorumlu tutması'nın (Zürcher,2015:382) neticesinde 1961 Anayasa'sının 129. maddesiyle ve 30 Eylül 1960 tarihli 91 sayılı yasa ile oluşturulmuştu. "İthal ikameci model temelinde hızlı sanayileşme hedefini benimseyerek, planlı ekonomiyi" (Ahmad,2012:160) tercih eden iktidara karşı siyasal muhalefet Adalet Partisi'nin(AP) şahsında güçlenince DPT'nin de işlevi, kadroları değişikliğe uğradı. Özal'ın müsteşarlığı sürecinde DPT imkânları özel sektörde teşvik edilerek geliştirilmesi odaklı olmuştur. Bu konuda uzun yıllar DPT'de görev yapan Günel Kansu'nun beyanları önemlidir.

"Özal ve ekibinin ilk icraatları ve Planlamaya getirdikleri ilk yenilik, devlet bütçesinden aktarılacak paralarla oluşan bir "Kalkınma Fonu" kurmak oldu. İkinci Plan'a da kısa ve masum bir paragraf konularak 'Ekonomik gelişme ve özellikle sinai gelişme ile ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin etkin bir şekilde düzenlenmesi, en yeni teknolojik gelişmelerin izlenebilmesi için' DPT bütçesi yatırım harcamaları bölümünde bir fon tahsis edileceği belirtildi. Tabii, Özal açısından esas amaç özel firmaların gerçekleştirecekleri projelere düşük faizli kredi sağlayarak özel sektörü yönlendirmek ve geliştirmektir" (Kansu'dan Aktaran Özdemir,2014:63).

12 Mart 1971 muhtırasıyla görevinden alınan Özal tekrar ABD'ye gidecek ve Dünya Bankası Başkanı McNamara'ya başta petrol olmak üzere sanayi ve maden konularında danışmanlık yapacaktır. 1973 yılında yurda döndükten sonra özel sektörde bankacılık, demir-çelik, otomotiv sanayii, tekstil, gıda, demir-döküm alanlarında yöneticilik ve yine bu dönemde bir işveren sendikası olan Madeni Eşya Sanayicileri

Sendikası'nın (MESS) başkanlığını yürütecektir (Demiray,2007:105;www.hurriyet.com,2016). Özal'ın ikinci kez ABD tecrübesi ve sonrasında özel sektör deneyimleri onun, ekonominin hem kamu hem de özel sektör cephelelerini yakından tanınmasına fırsat sağlamıştır.

ABD sonrası süreçte Özal'ın liberal iktisat politikalarına olan eğilimini ortaya koymak açısından henüz ABD'den dönmeden dönemin başbakanı Süleyman Demirel 'e yazdığı ayrıntılı mektup (15 Haziran 1973) Özal'ın liberal eğilimlerini kayıt altına aldığı ilk metin olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan 28-29 Nisan 1979 tarihlerinde Aydınlar Ocağı'nın Ankara'da düzenlediği "Türkiye'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Meseleleri" konulu seminerinde sunduğu "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" başlıklı tebliği adeta bir parti programı gibidir. Nihayet 1983 senesinde kurduğu Anavatan Partisi'nin Parti Programı, 6 Kasım 1983 seçimlerinin Seçim Beyannamesi ve 19 Aralık 1983' de TBMM'de bizatihi okuduğu Hükümet Programı önemli birer doküman mahiyetindedir.

Demirel'e yazılan mektubun muhtevasında liberal bakış açısının izlerini görmek mümkündür. Özal mektubunda Türkiye'nin ekonomik ve sosyal sahadaki ana problemlerini şu şekilde sıralamaktadır. Şehirleşme (Sanayileşme dâhil), hızlı gelişme yanında nispi fiyat istikrarının sağlanması, ödemeler dengesinin sağlanması, tarımda istihsalin ve fert başına milli gelirin artırılması, refahın daha büyük hızla tabana yayılması, dış ekonomik ilişkilerin Türkiye'nin uzun vadeli kalkınmasıyla sistematik bir tarzda uyumlu hale getirilmesi. Bu problemlerin çözümü için gerekli idari tasarruflar devreye sokularak basit, açık ve kolay anlaşılır organizasyonlar gerçekleştirilecek, devlet kurumlarında ve iktisadi devlet teşekküllerinde zaman içerisinde personel azaltısına gidilerek kaliteye önem verilecektir.

Özal, devletin yeniden yapılanması sürecini Reorganizasyon, Ana Politikalar, Mühim Program ve Projeler başlıklarıyla ele alır. Reorganizasyon başlığı altında, ekonomik birimlerin dağılımının kaldırılarak merkezi bir yönetime kavuşturulması, bakanlıkların yeniden yapılandırılması, Merkez Bankası'nın ve banka sisteminin ıslah edilmesi, Teşvik ve Uygulama Dairesi'ne işlerlik kazandırılması, eğitim sisteminin revize edilmesi gerekliliğinden bahseder. Ana Politikalar başlığı altında, genel ücretler ve yatırım politikalarını, şehirleşme politikalarını, sanayileşme politikalarını (devletin özel teşebbüsle uyumlu çalışması, genel teşvik sistemi dışında özel teşebbüsün direkt sübvansiyonlar şeklinde teşviki, geri kalmış bölgelerde cazibe merkezi oluşturmak amaçlı devletin sanayi yatırımları) ele alır. Mühim Programlar ve Projeler başlığı altında ise enerji (elektrik enerjisi, petrol ve tabii gaz boru hatları), tarım, gıda sanayi geliştirme programı, doğuda hayvan yetiştirme programı, demir-çelik, çimento-inşaat malzemeleri, motor ve makine imalat sanayii, ihracata dönük sanayi programı, alt yapı projeleri, ulaşım, telefon-teleks, turizm ve madencilik gibi konuları ele alır (Barlas,1994:92-117).

"Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" başlıklı tebliği Özal'ın, 1973 senesinde Demirel'e yazmış olduğu mektubun geliştirilmiş halidir. 1979 senesinde sunulan bu tebliğin felsefesini 24 Ocak 1980 tarihli Ekonomik İstikrar Programı'nın içeriğinde de görmek mümkündür. Her ne kadar Demirel'in başbakanlığı dönemine denk gelse de "24 Ocak Kararları" olarak da bilinen bu kararların arkasındaki

mimar olarak Özal kabul edilir. İhtilal sonrası Özal tarafından kurulan Anavatan Partisi'nin parti programı, seçim beyannamesi gibi temel metinlerine de bu tebliğdeki zihniyet hâkim olmuştur.

Bu metinlerin incelenmesinden Özal'ın, liberal bakış açısıyla örtüşen devlete bakışının özünde "devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olması" (Barlas,1994:119; ANAP Seçim Beyannamesi,1983:83) felsefesinin yattığı görülmektedir. Bu zaviyeden ekonomik gelişme için devlete yüklenen ana görev istikrarın teminidir. Bunun için içerde emniyet ve güven ve dışa karşı yurdun savunması, dışarıda vatandaşların haklarının korunması, içerde adaletin en iyi şekilde tevziinin temini gibi hususlar devletin esas vazifeleri olmalıdır (Barlas,1994:122; ANAP Seçim Beyannamesi,1983:91; TBMM Tutanak Dergisi,1983:68) İktibaslardan da anlaşılacağı üzere her üç metnin içeriği neredeyse birbirinin aynıdır. Özal seçim sonrası TBMM'de Hükümet Programını okurken ekonomik manada devlete yükledikleri misyonu şu şekilde açıklamıştır:

- Ekonominin tabii "kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tahditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hâkim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir.

- İktisadi kalkınmada devletin esas fonksiyonu tanzim edici, fertlerin ve kuruluşların iktisadî münasebetlerini düzenleyici, ihtilafların halli, iktisadî istikrarın sağlanmasına matuf sık sık değişmeyen kaideler koyması ve engellerin kaldırılarak verimin yükseltilmesidir.

- Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir.

- İktisadî kalkınmada devletin doğrudan yürüteceği faaliyetler genel olarak bütün millete hizmet veren, esas itibarıyla alt yapı mahiyetindeki işlerin yapılmasıdır.

- Devlet sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir. İstisnaî olarak geri kalmış bölgelerde sınıflar tesisler kurabilirse de bu teşebbüsler kısa zamanda millete devredilmelidir.

- İktisadî faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır (TBMM Tutanak Dergisi,1983:66; Barlas,1994:123; ANAP Seçim Beyannamesi,1983:91-92).

Özal'ın ekonomiye bakışının liberal çizgide olduğunu açıkça ortaya koyan bir diğer durum maliye politikası açısından oldukça önem taşıyan vergileme anlayışıdır. Aynı metinlerde vergilemeye ilişkin yaklaşım şu şekilde ortaya konmuştur:

- Vergiler, sayıca az, basit, kolay anlaşılır olacaktır. Bunun yanında, vatandaş vergisini öderken eziyet, çekmeyecek, kuyruklarda bekletilmeyecektir.

- Vergiler, adil, genellikle herkesin kolaylıkla verebileceği nispette olacaktır. Vergi nispetlerinin yüksek tutulması, devletin daha fazla vergi geliri sağlaması sonucunu doğurmamaktadır. Vergi nispetleri adil olduğu zaman vergi tahsilatı artmakta, vergi kaçakları azalmaktadır.

- Vergiler, kurumlaşmayı ve yatırımları teşvik etmelidir. Tasarrufun ve yatırımların teşvikinde, vergi muafiyeti ve kolaylıklarını önemli bir araç olarak kullanmaya kararlıyız.

- Vergileme, lüks tüketimi ve israfı azaltıcı ve önleyici yönde olmalı ve kaynak israfına yol açmamalıdır (TBMM Tutanak Dergisi,1983:72; Barlas,1994:128; ANAP Seçim Beyannamesi,1983:97-98).

5.Turgut Özal Dönemi (1980-1990) Maliye Politikaları

DPT'deki ilk dönemdeki tutum ve kararları, 1973 senesinde Demirel'e yazdığı mektubu, 1979 senesinde "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" başlıklı tebliği, mimarı olarak kabul edildiği "24 Ocak Kararları" ve nihayet kurucusu olduğu ANAP'ın Parti Programı, Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı gibi belgeler Özal'ın hem siyasi hem de iktisadi bakımdan liberal çizgide olduğuna karine teşkil eder. Ancak asıl olan teorik olarak bu yaklaşıma sahip olmak değil uygulamada bu düşüncelerin ne kadar karşılık bulduğudur. Bunun için de dönemi maliye politikaları bağlamında somut uygulamalar ve özellikle kamu gelirleri, kamu giderleri, bütçe denkliliği, borçlanma açısından incelemek gerekmektedir.

5.1. 1980-90 Yılları Arasında Kamu Gelirleri-Kamu Giderleri

Dönemin kamu gelirleri ve giderlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı en önemli belge dönemin bütçeleridir. Bütçe hukuki olarak yasama organının yürütme organına vermiş olduğu harcama yetkisi olduğu gibi aynı zamanda ilgili olduğu dönemin gelir-gider tablosu mahiyetindedir. 1980-1990 dönemi, bütçe sistematığı açısından ele alındığında Genel Bütçe (devletin genel hizmetlerini yürüten kuruluşların bütçeleri; Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Bakanlıklar, Yargıtay, Danıştay vb. kurumların bütçeleri gibi) - Katma Bütçe (giderlerini özel gelirleri ile karşılayan ve genel bütçe dışında yönetilen kuruluşların bütçesi; Üniversiteler, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü gibi) ve her ikisinin toplamından hazine yardımlarının düşülmesiyle oluşan Konsolide Bütçe üzerinden ele alınması gerekir. Sırasıyla dönemin Genel - Katma ve Konsolide Bütçelerinin gelir-gider ve bütçe denkliliği rakamları incelendiğinde Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'de gösterilen veriler ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Genel Bütçe Gelir, Gider ve Dengesi (1980-90, Hazine Yardımı Dâhil, Milyon TL)

Yıllar	Bütçe Giderleri/Harcama	Bütçe Gelirleri/Gerçekleşen	Denge
1980	1.133.707	974.650	- 159.057
1981	1.612.511	1.511.648	- 100.863
1982	1.739.441	1.591.043	- 148.398
1983	2.912.853	2.634.902	- 277.951
1984	4.173.600	3.693.098	- 480.502
1985	6.272.650	5.753.920	- 518.730
1986	7.844.081	6.629.710	- 1.214.370
1987	12.276.018	9.894.322	- 2.381.696
1988	20.538.796	16.813.046	- 3.725.750
1989	37.750.236	30.209.652	- 7.540.584
1990	66.820.002	55.067.534	- 11.752.468

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Tablo 1'deki Genel Bütçe verileri incelendiğinde dönem bütçelerinin tamamının açık verdiği dikkat çekmektedir. Döneme ilişkin bütçe giderlerinin gelirlere nazaran daha yüksek oranda artış gösterdiği ve bütçe açıklarının özellikle

1983 yılından sonra ki bu yıllar Özal'ın ANAP'ının tek başına iktidarda olduğu yıllardır, katlanarak arttığı gözlenmektedir.

Tablo 2: Katma Bütçe Gelir, Gider ve Dengesi (1980-90, Hazine Yardımı Dâhil, Milyon TL)

Yıllar	Bütçe Giderleri/Harcama	Bütçe Gelirleri/Gerçekleşen	Denge
1980	150.781	143.093	-7.689
1981	257.629	249.152	-8.477
1982	269.324	270.216	-892
1983	400.610	400.549	-62
1984	570.100	604.246	34.146
1985	1.118.617	1.096.266	-22.351
1986	1.823.553	1.884.854	61.302
1987	2.506.978	2.496.024	-10.954
1988	3.693.644	3.502.767	-190.877
1989	6.673.782	6.544.563	-129.219
1990	12.259.693	11.729.658	-530.035

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Tablo 2'deki Katma Bütçe verileri değerlendirildiğinde Genel Bütçe verilerine nazaran durum görece olarak daha iyidir. Zira dönem içerisinde 1984 ve 1986 bütçeleri fazla verirken diğer yıllar bütçeleri açıkla kapanmıştır. Yalnız Katma Bütçe gelirleri içerisinde hazine yardımlarının ciddi bir yekûn

tuttuğu unutulmamalıdır. Bu iki yılın bütçelerinin de esasında açık verdiği (1984 senesi Hazine Yardımı:527,4 Milyon TL;1986 senesi Hazine Yardımı:1.361,0 Milyon TL) ve diğer yıllar bütçelerinin açıklarının da mevcut açıklardan çok fazla olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalınır.

Tablo 3: Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Dengesi (1980-90, Hazine Yardımı Hariç, Milyon TL)

Yıllar	Bütçe Giderleri/Harcama	Bütçe Gelirleri/Gerçekleşen	Denge
1980	1.284.48	988.24	-296.24
1981	1.870.14	1.536.4	-333.74
1982	2.008.76	1.632.1	-376.66
1983	3.313.46	2.695.6	-617.86
1984	4.743.69	3.769.9	-973.79
1985	7.391.26	5.980.1	-1.411.16
1986	9.667.63	7.153.5	-2.514.13
1987	14.782.99	10.444.6	-4.338.39
1988	24.232.44	17.587.1	-6.645.34
1989	44.424.01	31.368.5	-13.055.51
1990	79.079.69	56.573.19	-22.506.50

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Konsolide Bütçe gelir ve giderlerinin de dönem boyunca arttığı Tablo 3'den görülmektedir. Özellikle 1984 senesinde sonra Konsolide Bütçe gelirlerindeki artışı Türk vergi sisteminde ilk defa uygulamaya konulan Katma Değer Vergisi'ne bağlamak mümkündür. Buna rağmen

harcamalardaki artış çok daha hızlı olmuş ve dönemin bütün bütçeleri yüksek miktarlarda açık vermiştir. Giderek artan bütçe açıklarının finansmanı ANAP Hükümetlerinin sürekli gündemi haline gelmiştir.

Tablo 4: Konsolide Bütçe Gelir ve Giderlerinin GSYH Oranı(1980-90,Hazine Yardımı Hariç)

Yıllar	GSYH (Milyon TL)	Harcama/GSYH (%)	Tahsilat/GSYH (%)	Denge (%)
1980	7.031.324	18,26	14,05	-4,21
1981	10.620.920	17,60	14,46	-3,14
1982	14.104.074	14,24	11,57	-2,67
1983	18.692.826	17,72	14,42	-3,30
1984	29.569.564	16,04	12,74	-3,30
1985	47.176.942	15,66	12,67	-2,99
1986	68.663.151	14,79	10,41	-4,38
1987	100.444.611	14,71	10,39	-4,32
1988	173.709.458	13,94	10,12	-3,82
1989	305.579.274	14,53	10,26	-4,27
1990	528.369.363	14,96	10,70	-4,26

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Tablo 4 Konsolide Bütçe gelir ve gider kalemlerinin yurt içinde üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin değeriyle(GSYH) orantılandığında hem gelirlerin hem de giderlerin GSYH'a oranının dönem boyunca azalış seyri takip ettiğini göstermektedir. ANAP Hükümetleri kamu kesiminin ekonomideki yerini küçültmek maksadıyla vergi indirimleri uygulamaya koymuşsa da, kamu kesiminin harcamalarında gerekli tasarrufu sağlayamamıştır (Şahin,2007:201).

5.1.1. 1980-90 Yılları Arasında Kamu Gelirlerinin Dağılımı

İktisadi Liberalizmin temel ilkelerinden birisi piyasada üretici ve tüketici aktörlerin tam rekabet koşulları etrafında üretim-tüketim sürecini yönetmesidir. Bu süreçte kamu maliyesinin vergi ve vergi benzeri diğer gelirlerle piyasaya müdahalesi kesinlikle tasvip edilmez. Vergiler ancak devlete

yüklenen asayiş, savunma, adalet gibi temel hizmetlerin finansmanını karşılayacak düzeyde olmalı, bunun ötesinde vergi oranlarını veya vergi türlerini artırmak suretiyle müteşebbislerin kaynaklarını kamuya aktarmak liberal iktisadi yaklaşımla telif edilemez.

Genel Bütçe gelirlerinin hangi gelir kalemlerinden oluştuğu ve toplam vergi gelirlerinin cari dönemde üretilmiş mal ve hizmetlerin değerleri toplamına (GSMH) oranı Tablo

5’de ayrıntılı olarak verilmiştir. Kamu gelirleri kavramı vergi gelirlerine göre daha geniş bir kavramdır. Vergi, kamu otoritesinin egemenlik gücüne dayanarak, karşılıksız olarak tahsil ettiği gelirler olduğu halde kamu gelirleri vergi harici birçok gelir türünü de içine alır. Bu çerçevede gerek vergi gelirleri gerekse de diğer gelir türlerinden elde edilen gelirlerin artması özel sektör kuruluşlarının kullanacakları kaynakların kamuya aktarılması anlamı taşımaktadır.

Tablo 5: Genel Bütçe Gelir Gerçekleşmeleri (1980-90, Milyon TL)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Normal Gelirler	Özel Gelirler-Fonlar	Toplam Gelir	Vergi Gelirlerinin GSMH’ye % Oranı
1980	749.849	139.711	85.089	974.650	10,66
1981	1.190.204	136.545	184.900	1.511.648	11,21
1982	1.304.866	110.840	175.337	1.591.043	9,25
1983	1.934.492	307.144	393.267	2.634.902	10,35
1984	2.372.211	279.838	1.041.049	3.693.098	8,02
1985	3.829.117	443.969	1.480.834	5.753.920	8,12
1986	5.972.034	554.251	103.425	6.629.710	8,70
1987	9.051.003	756.949	86.370	9.894.322	9,01
1988	14.231.761	1.228.285	1.353.000	16.813.046	8,19
1989	25.550.320	2.438.332	2.221.000	30.209.652	8,36
1990	45.399.534	4.267.000	5.401.000	55.067.534	8,59

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Tablo 5 dönem boyunca vergi ve diğer gelir kalemlerindeki artışı açıkça göstermektedir. Özellikle fonlardaki artış dönemin önemli özelliği olarak anılmakta, bürokratik engellere takılmadan kaynak tedarik etme yöntemi olması açısından hızlı kaynak tedariki sağlamışsa da bütçe disiplini ve denetimi dışında tutulması sebebiyle yoğun eleştirisi konusu olmuştur.

Ayrıca bu dönemde kamuya ait kurumların (KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri) özelleştirme yoluyla satışından elde edilen gelirler yeni bir gelir kalemi türüdür. Vergi gelirlerinde bilhassa 1985 senesinden sonra (KDV dolayısıyla) artışlar olmuşsa da toplam vergi gelirleri cari yıl GSMH’ a oranlandığında azalan bir seyir izlemiştir.

Tablo 6: Konsolide Bütçe Gelirleri ile Vergi Gelirlerinin Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranları (1980-90 Hazine Yardımı Hariç, Milyon TL-%)

Yıllar	Konsolide Bütçe Giderleri	Konsolide Bütçe Gelirleri	Vergi Geliri	Konsolide Bütçe Gelirlerinin Giderleri Karşılama Oranı	Vergi Gelirlerinin Giderleri Karşılama Oranı
1980	1.284.48	988.24	749.749	76,93	58,36
1981	1.870.14	1.536.4	1.190.204	82,15	63,64
1982	2.008.76	1.632.1	1.304.866	81,24	64,95
1983	3.313.46	2.695.6	1.934.492	81,35	58,38
1984	4.743.69	3.769.9	2.372.211	79,47	50,00
1985	7.391.26	5.980.1	3.829.117	80,90	51,80
1986	9.667.63	7.153.5	5.972.034	73,99	61,77
1987	14.782.99	10.444.6	9.051.003	70,65	61,22
1988	24.232.44	17.587.1	14.231.761	72,57	58,73
1989	44.424.01	31.368.5	25.550.320	70,61	57,51
1990	79.079.69	56.573.19	45.399.534	71,53	57,40

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Tablo 6 dönem boyunca gerek vergi gelirlerinin gerekse de Konsolide Bütçe gelirlerinin giderleri karşılamada yetersiz kaldığını göstermektedir. Anlaşılan kamu harcamaları gerektiği ölçüde kısılanmadığı gibi kamu harcamalarının finansmanı için gerekli olan kaynaklar da rutin gelir kalemlerinden karşılanamamıştır. Tablo 5’ deki vergi dışı gelirler- özel gelirler ve fonlar gibi kaynaklara müracaat edilmesi rutin harici gelir arayışının bir ürünüdür. Ne var ki bu rutin dışı gelirlere rağmen bütçe açıkları bir türlü önlenememiştir.

Sanayileşme sürecinde olan bir ülkede ihtiyaç duyulan alt yapı yatırımlarının özel sektör kuruluşları tarafından yerine getirilemeyişi kamu maliyesinin bu alandaki öncü rolünü zorunlu kılmaktadır. Böylece her ne kadar özel sektörü teşvik amaçlı bu kesimlerin üzerindeki vergi yükü azaltılmaya çalışılsa da kamu harcamalarının finansmanı ağırlıklı olarak tüketici ve ücretli kesimin üzerinde kalmış; bunlar da yeterli olmayınca alternatif kaynaklar zorunlu hale gelmiştir.

Tablo 7: Vergi Gelirlerinin Konuları İtibariyle Dağılımı (1980-90, Milyon TL)

Yıllar	Gelirden Alınan V.	Servetten Alınan Vergiler	Mal ve Hizmetlerden Alınan Vergiler	Dış Ticarettten Alınan V.	Kaldırılan Vergi Artıkları	Toplam
1980	463.810	6.962	205.733	73.332	12	749.849
1981	745.761	21.908	308.490	114.025	20	1.190.204
1982	804.887	21.628	332.806	145.545	0	1.304.866
1983	1.109.864	39.326	519.975	254.676	10.651	1.934.492
1984	1.340.993	41.377	601.949	377.506	10.386	2.372.211
1985	1.771.758	53.831	1.098.121	746.055	159.352	3.829.117
1986	3.052.873	53.373	1.852.792	993.207	19.789	5.972.034
1987	4.424.357	67.812	2.768.200	1.777.701	12.933	9.051.003
1988	6.918.518	147.367	4.486.981	2.672.094	6.801	14.231.761
1989	13.468.509	176.451	7.640.846	4.246.099	18.415	25.550.320
1990	23.254.942	410.847	13.667.099	8.057.358	18.288	45.399.534

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Dönem boyunca vergi gelirlerinin artışı özellikle dolaysız vergilerde sağlanan (Gelir ve Kurumlar Vergisi) artışlarla, dolaylı vergiler kategorisinde sayılan mal ve hizmetler

üzerinden bir başka ifadeyle harcama vergilerinde sağlanan artıştan kaynaklandığı Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 8: Dolaylı-Dolaysız Vergilerin Dağılımı (1980-90, Milyar TL)

Yıllar	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler	Toplam	Vergi Gelileri İçindeki Dolaylı Vergiler (%)	Vergi Gelileri İçindeki Dolaysız Vergiler (%)
1980	279.1	470.8	749.8	37,2	62,8
1981	422.5	767.7	1.190.2	35,5	64,5
1982	478.4	826.5	1.304.8	36,7	63,3
1983	785.3	1.149.2	1.934.4	40,6	59,4
1984	989.8	1.382.4	2.372.2	41,7	58,3
1985	2.003.2	1.825.6	3.829.1	52,3	47,7
1986	2.865.8	3.106.2	5.972.0	48,0	52,0
1987	4.558.8	4.492.2	9.051.0	50,4	49,6
1988	7.165.9	7.065.9	14.231.8	50,4	49,6
1989	11.905.4	13.645.0	25.550.3	46,6	53,4
1990	21.742.7	23.656.8	45.399.5	47,9	52,1

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Tablo 8'deki veriler ise dönem içerisinde her iki vergi türü kapsamındaki vergilerden(dolaylı-dolaysız) elde edilen gelirlerin arttığını göstermekle beraber dolaylı vergilerin payının genel vergi gelirleri içindeki payının artarken buna mukabil dolaysız vergilerin genel vergi gelirleri içindeki payının azaldığını göstermektedir. Dolaylı vergilerin artışının arkasındaki ana etken modern bir harcama vergisi olan KDV'nin yürürlüğe konması ve üretimden tüketime her aşamada tahsil edilmesidir. Dolaysız vergilerdeki oransal azalmanın sebebi olarak ithal ikameci anlayıştan ihracata dayalı kalkınmayı teşvik etmek amacıyla uygulamaya konulan istisna ve muafiyetler düşünülebilir.

5.1.2. 1980-90 Yılları Arasında Kamu Giderlerinin Dağılımı

İktisadi Liberalizmin temel ilkelerinden bir diğeri kamu harcamalarının klasik kamu hizmetleri olarak hizmetlerle sınırlı tutulması, bunların haricindeki alanlarda üretimin özel sektör kuruluşlarınca yerine getirilmesidir. Kamu maliyesi piyasada düzenleyici, sık sık değişmeyen kurallar koyarak istikrarı temin edici rolünü yerine getirmelidir.

Tablo 9'da Cari giderlerin ki ağırlıklı olarak personel maaş ödemelerini içerir, ANAP'ın ilk döneminde liberal iktisadi yaklaşıma uygun olarak azaltıldığını, ancak sonrasında giderek yükseldiği ve 1990 yılında dönemin en üst seviyesine tırmandığını görüyoruz. Yatırım giderlerinde ise dönem boyunca istikrarlı bir eğilim gözlenmektedir. Bu da yatırımların kamu kurumları aracılığıyla değil de özel sektör kuruluşları eliyle yapılması anlayışına uygundur.

Tablo 9: Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderlerinin Konsolide Bütçe Toplamındaki Payları (1980-90-%)

Yıllar	Cari Giderler (Personel ve Diğer Cari giderler)	Yatırım Giderleri	Transfer Giderleri	Toplam
1980	40,4	19,2	40,4	100
1981	36,8	22,0	41,1	100
1982	38,9	21,8	39,3	100
1983	35,0	19,2	45,7	100
1984	33,6	18,7	47,7	100
1985	31,1	18,3	50,6	100
1986	35,7	22,3	42,0	100
1987	34,6	19,5	45,8	100
1988	34,5	16,9	48,6	100
1989	42,8	15,1	42,2	100
1990	48,9	14,5	36,0	100

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Transfer giderleri bağlamında ise durum liberal iktisadi yaklaşımla taban tabana zıttır. Transfer giderleri içerisinde borç ödemeleri (anapara ve faiz) bulunmaktadır. Dönem boyunca transfer giderlerinin neredeyse tüm giderlerin yarısına yakın düzeyini korumuş olması borçlanmanın önemli bir girdi olarak kullanıldığını ancak vadeleri geldiğinde anapara ve faiz ödemelerinin ise yine yeni borçlanmalarla sağlandığını göstermektedir.

Tablo 10: Ekonomik Göstergeler (1980-90)

Yıllar	Nüfus (Bin Kişi)	Büyüme Hızı (%)	GSYH (Bin TL)	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	İhracat/İthalat (%)
1980	44.439	-2,4	7.031	7.909	2.910	36,8
1981	45.540	4,9	10.621	8.933	4.703	52,6
1982	46.688	3,6	14.104	8.843	5.746	65,0
1983	47.864	5,0	18.693	9.235	5.728	62,0
1984	49.070	6,7	29.570	10.757	7.134	66,3
1985	50.307	4,2	47.177	11.344	7.959	70,2
1986	51.480	7,0	68.663	11.105	7.457	67,1
1987	52.370	9,5	100.445	14.158	10.190	72,0
1988	53.268	2,1	173.709	14.335	11.662	81,4
1989	54.192	0,3	305.579	15.792	11.625	73,6
1990	55.120	9,3	528.369	22.302	12.959	58,1

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler (1950-2016)

Özal dönemi olarak tanımlanan dönemde genel ekonomik göstergeler incelendiğinde Tablo 10'daki verilerle karşılaşılmaktadır. Öncelikle 11 yıllık zaman aralığında ciddi bir nüfus artışı söz konusudur. Bu durum reel anlamda kamu harcamalarını artırıcı bir unsurdur. İthalat ve ihracatın gelişmesinin önünde var olan engellerin bu dönem itibarıyla kaldırılmış olması her iki kalemdede belirgin artışlara sebep olmuştur. Bu alandaki liberalizasyonun son tahlilde ithalat lehine olduğu açıktır. Zira ihracatın ithalatı karşılama oranları bu durumu açıkça teyit etmektedir. Dönem içerisinde ekonomik hareketliliğin belirtisi olarak büyüme hızı ve GSYH verileri değerlendirilebilir. Bu açıdan 1980 yılı dışarıda tutulduğunda ekonomi, dalgalı da olsa büyüme içerisinde olmuş ve hatta 1987 (%9,5), 1990 (%9,3) senelerinde oldukça yüksek büyüme hızlarına ulaşılmıştır. Buna koşut olarak GSYH'nin artması oldukça tabiidir.

5.2. 1980-90 Yılları Arasında Borçlanma

Liberal iktisatçılar borçlanmayı ancak olağanüstü şartlarda ve istisnai olarak kaynak tedarik etme yöntemi olarak kabul ederler. Klasik kamu hizmetlerinin gerektirdiği kadar vergi toplanmasını ve bu hizmetlerin haricinde hiçbir şekilde kamu maliyesinin piyasaya müdahale ederek şu veya bu hizmetin üretilmesini tasvip etmezler. Hele de bunun borçlanarak yapılmasının kesinlikle karşısındadırlar.

Türkiye özelinde dönem boyunca kamu harcamalarının kontrol altında tutulmaması ve kamu gelirlerinin de istenen oranlarda artırılamamasının meydana getirdiği kronik olarak da tanımlanabilecek bütçe açıklarının finansmanında borçlanma yönteminin kullanıldığı Tablo 11'den anlaşılmaktadır. Konsolide bütçe içerisinde transfer giderlerinin yapısı dönem itibarıyla incelendiğinde gerek iç gerek dış borç anapara ödemelerinin gerekse de bunların faiz ödemelerinin çok yüksek düzeylerde arttığı ortadadır. 1980'lere kadar bütçe açıklarının finansmanında müracaat edilen kaynak Merkez Bankası kaynaklarıdır. Merkez Bankası kaynaklarının, bütçe açıklarının telafisinde kullanılmasının meydana getirmiş olduğu yüksek enflasyonist süreç ANAP Hükümetlerini bu alternatifini kullanmaktan borçlanmaya doğru itmiştir.

Tablo 11 bu açıdan değerlendirildiğinde iç borç ve dış borç anapara ödemelerinin dönem boyunca izlediği seyir incelendiğinde geometrik bir artış hızıyla arttığı söylenebilir. Aynı durum iç borç ve dış borç faiz ödemeleri için de geçerlidir. Hatta daha dikkat çeken husus birçok yılda faiz ödemelerinin anapara miktarlarını aşmış olmasıdır.

Tablo 11: İç-Dış Borç Anapara ve Faiz Miktarları (1980-90, Milyar TL)

Yıllar	İç-Dış Borç Ana Para Ödemesi	İç-Dış Borç Faizi	Nazım Giderler
1980	37	28	32
1981	49	67	68
1982	88	77	75
1983	180	181	122
1984	294	375	200
1985	592	596	506
1986	1.557	1.081	1.270
1987	2.346	1.916	1.804
1988	3.738	3.378	3.661
1989	6.798	6.181	7.313
1990	10.029	12.486	14.085

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012)

Tablo 10'daki ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi gösteren ihracatın ithalatı karşılama oranlarına bakıldığında dönem boyunca mevcut ihracat ile ithalatın karşılanamadığı, ciddi miktarda döviz ihtiyacı olduğu ortadadır. Tablo 12'deki dış borç stokunun artış seyri ve bunun GSMH'ye oranları bu durumu teyit etmektedir. İç borçlarla ilgili durum daha farklı değildir. 1980 sonrasında Özal'ın transformasyon olarak nitelendirdiği değişim sürecinin önemli yapı taşları alt yapı hizmetlerinde gerçekleştirilen atılımlardır. Bu dönemde bilhassa ulaşım, iletişim ve enerji gibi yüksek girdi gerektiren alanlarda ihtiyaç duyulan yatırımlar kamu maliyesi tarafından üstlenilmiş ve kamu gelirlerinin yetersizliği münasebetiyle bu alandaki finansman ihtiyacı hem iç hem de dış borç kaynaklarından temin edilmiştir. Özellikle Merkez Bankası'nın enflasyonist endişeyle devre dışı bırakılması kaynak tedarikinde iç borçlanma kanallarını cazip hale getirmiştir.

Tablo 12: İç-Dış Borç Stoku ve GSMH'ye Oranları (1980-90)

Yıllar	Toplam İç Borç Stoku (Milyar TL)	TİBS/GSMH (%)	Toplam Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)	TDBS/GSMH (%)
1980	721	13,6	15.163	26,5
1981	991	13,4	16.861	28,9
1982	1.341	12,6	17.619	33,3
1983	3.201	22,8	18.385	36,7
1984	4.634	20,9	20.659	42,2
1985	6.973	19,7	25.476	48,4
1986	10.515	20,5	32.101	55,6
1987	17.219	23,0	40.228	60,1
1988	28.458	22,0	40.722	57,8
1989	41.934	20,0	41.751	52,4
1990	57.180	15,3	49.035	44,6

Kaynak: Çöğürçü,2012:96; Egeli,1992:133.

Bu çerçevede dönem boyunca iç borç stokunun GSMH'ye oranı %20'ler civarında tutulurken, dış borç stokunun GSMH'ye oranının- ANAP iktidarı dönemine kadar yaklaşık %30'lar bandında seyrederken- ANAP iktidarıyla birlikte %50'lerin üzerine çıktığı gözlenmiştir.

6. Sonuç

Özal'ın fikirlerini ihtiva eden ve çalışma sürecinde içeriklerinin belirlendiği metinlerden hareketle Özal'ın iktisadi eğilimlerinin -her ne kadar bu metinlerde liberal kelimesi kullanılmamış olsa bile- İktisadi Liberalizme uygunluk gösterdiğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde bürokrat/siyasi kimliği ile aldığı sorumlulukların ifası sürecinde ve özel sektörde üstlenmiş olduğu sorumlulukları bakımından da "birey" merkezci ve özel teşebbüsten yana oluşu liberal olarak nitelenmesi için gerekli sebepler sayılabilir. Ancak gereklilik için yerinde görülebilecek bu unsurlar kendi döneminin maliye politikaları uygulamaları açısından yeterlilik taşımamaktadır.

İlk olarak dönemin bütçelerinin incelenmesi göstermektedir ki, dönem bütçeleri klasik kabul edilen kamu hizmetlerinin finansmanı için değil tam aksine klasik kabul edilen hizmetlerin yanı sıra birçok alanda mal ve hizmet üreten kamu sektörü kuruluşlarının finansman aracıdır. Her ne kadar devlet bütçesine mali külfet olan bu yapılar Özelleştirme ile kamu maliyesinin dışına çıkarılmak istendiyse de başarılı olunamamıştır.

İkinci olarak kamu harcamalarının gerektirdiği kamu gelirlerinin düzenli olarak tedariki için vergi ve diğer kamu gelirlerinin düzenli tedarikinde yeni adımlar atılmıştır. Özellikle 1985 senesinde yürürlüğe konulan KDV, aynı türden birçok verginin yerine ikame edilmiştir. Uygulamada sağlanan başarı KDV'nin yerleşmesini sağlamış ve aynı zamanda vergi gelirlerini artırmıştır. Ancak bütçe gelirleri ile bütçe giderleri dönem boyunca denkleştirilememiş ve bütçeler sürekli açık vermiştir.

Üçüncü olarak ithal ikameci anlayıştan ihracata dayalı büyüme stratejisini tercih etmek dolayısıyla ihracatı teşvik amaçlı vergi indirimleri ile muafiyet ve istisnalar özel teşebbüsü destekleyici liberal uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Ancak ihracatın ithalatı karşılama düzeyinin yetersizliği döviz sıkıntısı doğurmuş, ithalatın finansmanında borçlanmak zorunda kalınmıştır.

Dördüncü olarak bütçelerin verdiği açıkların finansmanında Merkez Bankası kaynakları enflasyon kaygısıyla ihmal edilirken borçlanma yoluyla (iç-dış borç) bütçe açıkları finanse edilmeye çalışılmıştır. Ne var ki, liberal iktisatçıların olağanüstü hallerde müracaat edilmesini makul gördükleri borçlanma, dönemin en önemli ve rutin finansman kaynağı olarak kullanılmıştır. Hem iç hem de dış borçların faiz ödemeleri anapara ödemelerini aşacak duruma gelmiştir. Bu bağlamda transfer giderleri içinde borç anapara ve faiz ödemeleri cari ve yatırım giderlerinin çok üzerine çıkmıştır.

Beşinci olarak Türkiye'nin sanayileşme sürecinde olması, tasarruf ve sermaye birikiminin yeterli olmaması birçok alanda kamu harcamalarını zorunlu hale getirmiştir. Özellikle ulaşım, iletişim ve enerji alanındaki yatırımlar liberal iktisadi tutum bir tarafa Keynesyen iktisadi (Müdahaleci Liberalizm) tasarruflara emsal gösterilecek niteliktedir. Zira bu tip harcamaların finansmanı için bütçe disiplini haricinde kalan fonlar gibi kaynaklar yoğun eleştiri konusu olmuştur.

Özetle maliye politikalarının fiili durumu dönemi mutlak anlamda İktisadi Liberalizmle örtüştürmeyi mümkün kılmamaktadır. Bu durum başta Özal olmak üzere karar vericilerin liberal iktisadi eğilimlerinin olmadığından değil Türkiye'nin kendine özgü ekonomik şartlarının kendilerini pragmatik davranmak zorunda bırakmasındandır.

Kaynaklar

Ahmad, F. (2012), Modern Türkiye'nin Doğuşu, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Aktan, C.C. (1995), "Klasik Liberalizm, Neo Liberalizm ve Libertarianizm", Amme İdaresi Dergisi, Cilt. 28, sayı.1. , ss.3-32.

Anavatan Partisi (1983), Programı, 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin.15.02.2016>.

Barlas, M. (1994), Turgut Özal'ın Anıları, Birey Yayıncılık, İstanbul, e-kitap: <https://www.google.com.tr/#q=mehmet+barlas+%C3%B6zall+%C4%B1+y%C4%B1llar+birey+yay%C4%B1nc%C4%B1+%C4%B1k+3.bask%C4%B1.10.01.2016>.

Bınark, İ. (2011), "Turgut Özal'ın Hayatı, Şahsiyeti, Temel Meselelerimiz Konusundaki Görüşleri ve Hizmetleri", Türk Yurdu Dergisi, Yıl.100.sayı.289, <http://turkyurdu.com.tr/1626/turgut-ozal-in-hayati-sahsiyeti-temel-meselelerimiz-konusundaki-gorusleri-ve-hizmetleri.html>, 13.02.2016.

Bora, T. (2005), "Turgut Özal", Modern Türkiye'de Siyasi

Düşünce: Liberalizm (Cilt 7), Bora Tanıl, Gültekingil Murat (Edt), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 589-601.

Çöğürçü, İ. (2012), "Türkiye'nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme", Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2(1), ss.93-104. <http://www.nobel.gen.tr/Makaleler/IJSES-Issue%201-38-2012.pdf>. 29.02.2016.

Demir, E. , Turan K. K. , Özariç. (2016), "Ekonomik Liberalizm ve Finansal Reformların Ekonomik Performansa Etkisi; Türkiye Örneği", Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı, Cilt.4, sayı 37. , ss.48-58.

Demiray, M. (2007), "Özal, Turgut(1927-1993) Türkiye Cumhuriyeti'nin Sekizinci Cumhurbaşkanı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt.34, http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/pdf/c34/c34_0066.pdf. 17.01.2016.

Egeli, H.A. (1992), "Türkiye'nin Dış Borç Yapısının Analizi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt.47,sayı.3. ,ss.123-138.

Erdoğan, M. (2005), "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm(Cilt.7), Bora Tanıl, Gültekingil, Murat (Edt.) İletişim Yayınları, İstanbul, ss.23-40.

Ersoy, A. (2008), İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Haydaroglu, C., Tatlısu, S. (2016), "Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkinin Politik Ekonomisi" , Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı.1. ,ss. 27-41.

- Hürriyet Gazetesi (2016), Turgut Özal, <http://www.hurriyet.com.tr/turgut-ozal-6370036>. 18.02.2016.
- Karabulut, K. (2010), “Özal Dönemi Türkiye'nin Ekonomi-Politigi”, İnönü Üniversitesi, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi, ss.978-1008.
- Karagüzel, Ö.F., (2012), “Liberalizm ve Türk Liberalizmi Üzerine Notlar”, Umran Dergisi, Mart, sayı.211. , ss.86-93. <http://www.umrandergisi.com/u/umran/pdf/211-1363187519.pdf>. 10.02.2016.
- Karaman, S.C. (2015), “Uluslararası Finansal Piyasaların Ekonomik Büyüme ve İstikrar Üzerine Etkisi: Dönemsel Bir Karşılaştırma”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt.52,sayı.608. ,ss.23-33.
- Kargı, V. ,Özgül, H.Y. (2007), “Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980-005 Dönemi”, Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt.14, sayı.1. , ss. 275-289.
- Kazgan, G. (1974), İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kuşat, N. (2015), “Ekonomik Kalkınmanın Sürdürülebilirliğinde Liberal Dış Ticaret: 1980 Sonrası Türkiye Örneği”, Gaziantep University Journal of Social Sciences,Cilt.14, sayı1. , ss..39-64.
- Küçükcalay, A.M. (2008), İktisadi Düşünce Tarihi , Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Liberal Düşünce Dergisi (1996) ,“Sunuş/Bu Dergi”,Cilt.1,sayı.1. ,ss.1-3.
- Maliye Bakanlığı, Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, İstatistikler, <http://www.bumko.gov.tr/TR,146/istatistikler.html>. 05.02.2016.
- Özdemir, H. (2014), Turgut Özal, Biyografi, Doğan Kitap, İstanbul.
- Öztürk, S. ,Özyakışır, D. (2005), “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GMSH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”, Mevzuat Dergisi, Yıl:8,sayı.94. , <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>. 18.12.2017.
- Pehlivan, O. (2015), Kamu Maliyesi, Celepler Matbaacılık, Trabzon.
- Şahin, H. (2007), Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi Bugünkü Durumu,Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Takım, A. , İslamoğlu, M. (2012), Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Para Politikaları İle İlgili Tartışmalar, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt 14, sayı. 1. , ss.179-189.
- TBMM Tutanak Dergisi, Cilt.1. , Yasama Yılı 1., 12.Birleşim, 24.12.1983.
- Uluç,A.V.(2014), “Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi” Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt. 12, sayı. 23. , ss. 107-140.
- Yayla, A. (2000),Liberalizm, Liberte Yayınları, Ankara.
- Yayla, A., Seyitdanlıoğlu, H. (1998),“Türkiye’de Liberalizm”, Liberal Düşünce Dergisi, Bahar-Yaz, ss.52-63.
- Zürcher, E.J. (2015), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.